

Lapse häiriva käitumise erinevad põhjused

Lii Lilleoja
eripedagoog-perenõustaja
EELK Perekeskus

EESTI-ŠVEITSI KOOSTÖÖPROGRAMM
ESTONIAN-SWISS COOPERATION PROGRAMME

KÜSK Kodanikuühiskonna
Sihtkapital

Käitumisprobleemid

- Käitumisprobleemid on nagu “palavik”, millel võib olla palju erinevaid põhjusi. Need leiavad lahenduse ainult sel juhul, kui **põhjused ära tuntakse** ja vastavalt sellele “ravitakse”

(P. Aavik 2008)

Käitumisraskuste mõiste

- Käitumisraskused“ on mõiste, mis kirjeldab **olulist kõrvalekallet tavapärasest käitumisest**, mida võiks oodata samaealistelt lastelt samades tingimustes.
- Eestis on viimastel aastatel eemaldatud **hariduses** meditsiinikesksusest, eriti erivajadustega laste puhul. Seetõttu kasutatakse **pedagoogikas** terminina **käitumisraskust** varasema käitumishäire asemel.

Käitumisraskusi ennetavad tegurid

Need mõjutavad last tugevamini kui riskitegurid:

- Head intellektuaalsed võimed, kõrge IQ, andekus
- Leplik loomus, sotsiaalsus, optimistlik suhtumine
- Sisemine kontrollimehhanism, enesejuhtimisvõime
- Adekvaatne enesehinnang
- Oskus luua sõprussuhteid eakaaslastega
- Vähemalt üks oluline täiskasvanu lapse elus
- Edukas toimetulek
- Huvitegevustega tegelemine
- Lapse võimeid toetavad elutingimused
- Hea füüsiline tervis
(P. Aavik 2008)

Riskitegurid

Riskitegurite kuhjumine suurendab otseselt käitumishäirete kujunemise tõenäosust.

- Geneetiline soodumus.
- Varase lapseea riskitegurid: enneaegsus, turvatundeta kiindumussuhe, vanemate psühholoogilised probleemid, varase lapseea stressikogemused (nt lein, lahkuminekad).
- Järevalve puudumine, eakaaslaste mõju.
- Agressiivsed, impulsiivsed, ebajärjekindlad vanemad.
- Vanemate madal haridustase, toimetulematus vanema rolliga, piirideta kõikelubav kasvatus, liiga autoritaarne kasvatus, ebastabiilne kasvatus, ükskõikne või vältiv suhtumine.
- Laste vähene intellektuaalne stimuleerimine.

(P. Aavik 2008)

Käitumisraskustega lastel on ...

- tähelepanekuid vähem, need on valikulised ja ebatäpsed
- suurenenud tundlikkus vaenulike signaalide suhtes
- märkamata jäävad sõbralikkuse signaalid
- **puudujääk teiste tunnete eristamises ja eesmärkide mõistmises**
- sagedased tõlgendused teiste vihana
- **ei leia konfliktides sobivaid lahendusi**
- reaktsioonid on agressiivsed, kuid oma viha ei teadvustata
- puudulik on võime hinnata oma tegude tagajärgi
- ei oska teise positsioonilt asju näha ega hinnata.

Põhjused

Käitumisraskuste põhjused jagatakse kahte suurde rühma:

- **orgaanilised põhjused** (kaasnevad nt vaimupuudega, autismiga, aktiivsus- ja tähelepanuhäirega)
- **sotsiaalsed tegurid** (puudulikud sotsiaalsed oskused, ebaadekvaatne kasvatus, kodused probleemid, kohanemisprobleemid, muutused)

Erivajadusega lapsed

Mõnikord erinevad lapsed:

- oma võimetest,
- taustalt ja
- isiksuseomadustelt sedavõrd,
- et nende **arenguvajadusi** on raske rahuldada **tavakeskkonnas.**

Sel viisil avalduvaid erinevusi nimetatakse **arengulisteks või hariduslikeks erivajadusteks.**

Erivajaduste liigitus

Erivajadusi liigitatakse erinevates riikides erinevalt. Traditsiooniline on tekkepõhjustest ja avaldumisest tulenev liigitus:

- meelepuuded (kuulmis- ja nägemispuuded)
- vaimupuuded
- kõnepuuded
- kehapuuded
- õpiraskused
- **emotsionaalsed või käitumisraskused**
- liitpuuded.

Tänapäeval tuuakse eraldi erivajadusena välja ka autismispektri häired ja andekus.

EVL arengu toetamine

- Erivajadustega laste emotsionaalsed, sotsiaalsed ja intellektuaalsed arengut toetab see, kui neid koheldakse väärtuslikena ning nad kogevad rühmakaaslastega võrdväärseid edu- ja eneseteostuse võimalusi.
- Neile tuleb anda jõukohased ülesanded, võtmeküsimuseks on **õige raskusaste**.
- **Õige raskusaste tunnis tagab ka distsipliini.**

Spetsiifiline arenguhäire

- Kahjustunud on **mitmed arenguvaldkonnad**: motoorika, kognitiivsed funktsioonid, kõne, **tahte- ja tundeelu** jm.
- Erivajadus avaldub psüühiliste protsesside **madalamas arengutempos** – väljendub nooremale vanusele iseloomuliku (infantiilse) käitumisena.
- Neil on madal töövõime, raskused tegevuste planeerimisel ja läbiviimisel.
- **SA on oma olemuselt potentsiaalsed õpiraskused, mida määratletakse koolieas.**

SA lapse toetamine

- Arendustöö eripära sõltub vanusest, arengu tasemest, kodusest keskkonnast.
- Kujundamist vajavad kõik valdkonnad:
 - eelkõige psüühilised protsessid
 - kõne (vajab logopeedi abi)
 - **sotsiaalsed oskused, eelkõige mäng.**

SA lapsele parimaks arenduskeskkonnaks on lasteaia **tasandusrühm**. Tegevustes on oluline õige raskusaste, kordamine, tegevused alarühmades, individuaalne töö.

Kui SA **jäävad koolieelses eas märkamata** ja abita, avalduvad **koolis õpiraskused**.

Pervasiivsed arenguhäired ehk autismispektri häired

- Tegemist on neuroloogiliste häiretega, mis mõjutavad inimese **võimet suhelda**, aru saada keelest, mängida ja olla teistega seotud.
- Häirega kaasneb lapse **huvide ja tegevusaktide piiratus, stereotüüpsus ja monotoonne korduvus**.
- Tavaliselt (mitte alati) täheldatakse ka üldist **kognitiivsete funktsioonide** (taju, mälu, mõtlemise) **kahjustust**.
- Nimetatud tunnused on **püsivad** ning varieeruvad üksnes avaldumise intensiivsuse poolest.
- Pervasiivsed arenguhäired avalduvad esimese viie eluaasta jooksul **kõrvalekalletena eakohasest käitumisest**.

Pervasiivsete arenguhäirete jagunemine

- Umbes 60%-l pervasiivse arenguhäirega lastest on tugev vaimse arengu mahajäämus, 20%-l on intelligentsus keskmise või üle selle.
- Pervasiivsete arenguhäiretega lapsed jagunevad kahte suuremasse rühma: lapsed, kellel esineb eelnimetatud kõrvalekaldeid eakohasest arengust vähesel määral (**Aspergeri sündroom**) ja lapsed, kellel pervasiivsed arenguhäired ja erivajadused on ulatuslikumad (**autism** e. Kanneri sündroom).

Aktiivsus- ja tähelepanuhäire

- Hüperaktiivsus on üldlevinud nimetus, millega tähistatakse aktiivsus- ja tähelepanuhäiret (ATH).
- Tegemist on seisundiga, mille puhul on lapsel **raskusi keskendumise ja tavapärasele käitumisreeglitele allumisega.**
- ATH põhjustab märkimisväärseid **toimetulekuraskusi** erinevates tegevusvaldkondades – õppimises, suhtlemises, korrale allumises.

Häire olemus

- 2000. aastast alates käsitletakse ATH kui **psüühika täidesaatva funktsiooni häiret** – võimet oma tegevust planeerida, plaani järgi tegutseda, saavutada planeeritud tulemusi.
- Häire keskseks sümptomiks on **tähelepanu ja keskendumisvõime nõrkus.**
- Liigne impulsiivsus ja hüperaktiivsus on sekundaarsed probleemid.

Kõige tähtsam, mis ATH last aitab:

- Täiskasvanute **positiivne suhtumine**, sest kõige enam vajab laps mõistmist, rahu;
- **Kohandada tuleks oma ootusi lapse käitumise osas**;
- **Õpetajad** peaksid teadma, kuidas selliste lastega käituda: need lapsed ei ole kasvatamatud, vaid ebaküpsed ülesandeid täitma ja õppetegevustes edukalt osalema.

ATH lapse toetamine 2.

Kõige olulisem on **järjekindlus, kindel päevarütm, rutiinid, reeglid, kindlad kavad:**

- rühmas on oluline õpetaja kindel, lastele tuttav, turvaline tööstiil, sobivad võtted;
- ülesandeid ja reegleid võib paluda teistele korrata hüperaktiivsuse tunnustega lapsel;
- valida istekoht, kus on vähem välist segamist, tähelepanu hajutavat;
- võimaldada lapsele lühemad ülesanded; valikuvõimalusi, võimalusi liikumiseks;
- märguandeks tunnusmuusika kasutamine (nt tuleb hakata koristama).

Sotsiaalsest teguritest põhjustatud käitumisraskused

Enamik lapsi **käitub halvasti** seetõttu, et nad **tunnevad end mingil põhjusel halvasti ja ei oska teisiti käituda**. Neil on tihti:

- puudulikud sotsiaalsed oskused,
- ebaadekvaatne kasvatus,
- kodused probleemid,
- kohanemisprobleemid,
- muutused.

Sotsiaalse käitumise areng

- Laps peab esiteks ära õppima erinevad **sotsiaalsed oskused**, mis on vajalikud paljudes olukordades.
- Teiseks tuleb õppida teiste jaoks vastuvõetavalt **käituma erinevates sotsiaalsetes olukordades** (nt mänguväljakul, poes, teatris).
- Õpitud käitumise kasutamise edukus sõltub suuresti suhtlemissituatsiooni kontekstist ja sellest, kuidas laps sellest aru saab.

Sotsiaalsed oskused

- **Sotsiaalne mõistmine** – teiste inimeste tunnete ja mõtete mõistmine, nende vaatenurgast arusaamine, võime teiste seisukohti respektierida.
- **Suhted eakaaslastega** – oskus luua ja hoida suhteid, koostöö oskused, oskus suhelda vastassugupoolega.
- **Prosotsiaalne käitumine** – jagamine, abistamine.

Puudulike sotsiaalsete oskuste tagajärjed

- Sotsiaalsete oskuste **omandamise** puudujäägid on seotud konkreetsete puudevate teadmiste või oskustega, mis võimaldaksid teatud sotsiaalselt kohast käitumist.
- Sotsiaalse **oskuse soorituse** puudujäägi korral on oskused olemas, kuid neid ei osata konkreetsetes olukorras rakendada.

Puudulikud sotsiaalsed oskused võivad põhjustada **agressiivust** või **eemaldumist, õpiraskusi, võivad avaldada mõju lapse vaimsele tervisele**, kuna ta ei saa **piisavalt positiivset tagasisidet**.

Puudulikud sotsiaalsed oskused ja probleemsed suhted lapseas võivad täiskasvanueas kaasa tuua kohanemiskursusi ja isegi psühhiaatrilisi probleeme.

3 võtmeküsimust

Täiskasvanu peaks õppima küsima 3 küsimust:

- Mis lapse käitumises toimub?
- Mis juhtus enne?
- Mis juhtub pärast? (tagajärg, lapse poolt põhjustatud tagajärg)

Halva käitumise põhjused

- See töötab (laps jonnib, kuni saavutab oma tahtmise)
- See on harjumus (korduv igapäevane teadvustamata käitumine)
- Võimalus väljendada oma tundeid (viha, hirm, trots, kättemaks)
- Tähelepanu saavutamise vahend
- Lapsel ei ole teisi eneseväljendamise viise

Kasvatuse nõuanded

- Reeglid – lihtsad, arusaadavad, mõistlikud.
- Tagajärjed – lapse teo ja vanusega sobivad, kindlaks määratud, teada antud.
- Järjepidevus reeglite ja tagajärgede suhtes.
- Tundeid tuleb märgata, need sõnastada, peegeldada.
- Nõuda saab käitumise, mitte tunnete vaoshoidmist.
- Järk-järgult saab õpetada tunnete vaoshoidmist.

Väärkäitumise peatamise lihtmeetodeid

- Silmside – aitab, kui laps teab, mida oodatakse.
- Puudutus ja osutavad žestid.
- Lähenemine lapsele (nt õpetaja kohalolek, nt öelda vaikselt: „Mart, palun kuula tähelepanelikult”).
- Lisavõimalus vastamiseks („Mida sina teed, et olla Mardiga sõber?”).
- Nõutud tegevuse juurde suunamine (ütle, mida lapsed peavad tegema, ära ütle seda, mida nad valesti teevad).
- Lisainstruktsioonid (kui lapsed pole aru saanud).
- Lühisõnalised keelud ja korraldused („Mari, hakka asju ära panema!”).
- Lapsele alternatiivse valiku pakkumine („Sul on valida, kas mängid koos teiste lastega ega loobi asju või sa mängid üksi.”).

(A. Vaher 2013)

Halvad reageerimisviisid

- Häbistamine;
- Siltide kleepimine;
- Suuline vägivald – mõnitamine, iroonia;
- Füüsiline vägivald;
- Ülekaitmine, vabanduste otsimine;
- Karm karistus (pikk kestvus);
- **Paranemismärkide eiramine!**

Soovitusi õpetajatele

- Lahendage **probleeme koos lapsega arutledes** – määratlege koos probleemi olemus, otsige erinevaid lahendusi, laske lapsel valida nende hulgast sobivaim, tehke koos tegutsemisplaan;
- **Õpetage lapsele sotsiaalseid oskusi** – harjutage koos, näidake ette, aidake ellu rakendada (nt kehahoid, hääle valjus, vestlusoskus, sõprusoskused);
- **Õpetage lapsele enesekontrolli oskusi ja mitteagressiivseid käitumisviise**; aidake lapsel analüüsida olukorda, mitte süüdistada teisi või ennast;
- Loobuge **negatiivsest hoiakust** – tegemist on areneva lapsega, kes võib alati paremaks muutuda!
- **Pöörduge abi saamiseks psühholoogi, psühhiaatri või perenõustaja poole** – vahel on vajalik pidev kontakt.
- **Tehke koostööd** lasteaia spetsialistidega!

Kasutatud kirjandus

Aavik, P. (2008). Käitumihäired lastel ja noorukitel. Loengumaterjal.

Juul, J. (2013). Agressiivsus. Tallinn: Väike Vanker

Keltikangas-Järvinen, L. (2013). Väikelapse sotsiaalsus. Tallinn: Koolibri

Lapse arengu hindamine ja toetamine. (2009). Tallinn: REKK

Lapse vaimse tervise toetamine lasteaias. Juhendmaterjal. 2013. Tallinn. Tervise Arengu Instituut. (kättesaadav veebis)

Rogers, B. (2008). Taasleitud käitumine. Tartu: TÜ

Rogers, B. (2011). Käitumine klassiruumis. Tallinn (kättesaadav veebis)

Tropp, K., Saat, H. 2008. Sotsiaalsete oskuste areng. *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas*. Tartu: TÜ